

DOSTOJEVSKI

ARETÉ
IZDAVAČKA KUĆA

Naslov originala
Deuvres completes d'Andre Gide
XI, NFR,1936

Za izdavača
Nina Gugleta

Edicija Preobražaj

Glavna i odgovorna urednica
Nina Gugleta

Izvršna urednica
Ana Jovanović

Lektura i korektura
Aleksandra Dunđerski

Dizajn korica
Nina Mašina

Štamparija
Artprint, Novi Sad

Tiraž
500

Izdavač
Areté, Beograd, 2022

DOSTOJEVSKI

Andre Źid

prevod sa francuskog

Đurđina Toporaš Dragić

PREDGOVOR

Ogromna masa Tolstojeva još uvek zaklanja horizont. Ali, kao što se u planinskom predelu događa da, sa udaljavanjem od vrha, vidimo kako se pojavljuje novi i viši koji je dotle zaklanjao najbliži sused, tako već sada glasnici novog doba najavljuju da se iza gigantske figure Tolstojeve pojavljuje Dostojevski. Vrha još uvek upola skrivenog, mistično mesto u planinskom lancu: iz njegovih izvora poteklo je nekoliko najplemenitijih reka na kojima se mogu ugasiti najnovije žedi Evrope. Njegovo, a ne Tolstojevo ime treba staviti pored Ibzena i Ničea: veliki je kao i oni i može biti značajniji od sve trojice.

Prošlo je nekih petnaest godina otkako se gospodin de Vogije, pošto je napravio plemeniti gest da na srebrnom tanjiru svoje elokvencije prinese Francuskoj gvozdene ključeve ruske književnosti – izvinio, stigavši do Dostojevskog, zbog necivilizovanosti ovog autora; priznajući mu pri svemu tome manir genija i, sa uzdržanošću lepo vaspitanog čoveka, zbunjen tolikom ogromnošću, molio čitaoce da mu oprostite i priznao da ga je „obuzelo očajanje kad je taj svet pokušao da učini razumljivim našem.” Pošto se za izvesno vreme zadržao na prvim knjigama koje su mu izgledale ako ne najdopadljivijima, a ono najpodnošljivijima, on se zaustavio na „Zločinu i kazni”, i čitaoca, prilično prinuđenog da mu veruje na reč, jer do tada ništa nije bilo prevedeno, obavestio da je „sa tom knjigom talenat Dostojevskog prestao da raste”, da bi „još uvek mogao krupno da zamaše krilima, ali da se vrti u maglovitom krugu, po sve mutnijem nebu.” Zatim je, pošto je prostodušno predstavio karakter „Idiota”, govorio o „Zlim

dusima” kao o knjizi „konfuznoj, loše napravljenoj, često smešnoj i opterećenoj apokaliptičnim vizijama”, o „Dnevniku pisca” kao o „opskurnim himnama koje izmiču kako analizi, tako i protivargumentima.” Nije govorio ni o „Večnom mužu”, ni o „Zapisima iz podzemlja”. Pisao je: „Nisam govorio o romanu 'Mladić', dosta slabijem od prethodnih.” I, još bezobzirnije: „Neću se više zadržavati na 'Braći Karamazovima'; po opštem priznanju vrlo malo Rusa je imalo hrabrosti da pročita ovu beskrajnu priču.” Na kraju je zaključio: „Moj zadatak bi trebalo da se ograniči na to da skrenem pažnju na pisca, čuvenog tamo, skoro nepoznatog ovde, da u njegovom stvaralaštvu uputim na tri stvari koje najbolje ukazuju na različite aspekte njegovog talenta: na 'Bedne ljude', 'Zapise iz mrtvog doma', 'Zločin i kaznu’.”

6 Tako nismo sigurni šta ovde treba da osećamo: priznanje, jer, najzad, on je bio prvi koji nam je otkrio Dostojevskog, ili iritiranost, jer nam predstavlja, izgleda preko srca, protiv svoje očigledno dobre volje, žalosno suženu, nepotpunu, i po tome čak lažnu sliku ovog izuzetnog genija. Sumnjamo da je autor „Ruskog romana” manje pomogao Dostojevskom time što je skrenuo na njega pažnju nego što mu je odmogao ograničavajući je na samo tri knjige, dostojne divljenja, svakako, ali ne i najznačajnije, tek posle kojih će naše divljenje prema piscu dostići svoju pravu meru. Uostalom, možda jednom salonskom literati i nije bilo lako da od prve shvati Dostojevskog i pronikne u njega... „On ne ostavlja na miru, on zamara, stalno u pokretu, kao punokrvni konji... Dodajte tome i potrebu da se ispoveda... što od čitaoca zahteva napregnutu pažnju... i moralnu iscrpljenost...” itd. Pre trideset godina u visokom društvu se nije govorilo drukčije ni o Betovenovim poslednjim kvartetima. „Ono što se previše lako shvati nije dugog veka”, kaže Dostojevski u jednom od svojih pisama.

Istina, ovakve omalovažavajuće ocene mogle su da odlože objavljivanje i širenje Dostojevskog, da unapred obe-

shrabre priličan broj čitalaca, da daju za pravo gospodinu Šarlu Morisu što nam je ponudio samo prokrustovski iskasapljenu verziju „Karamazovih”¹ ali, na sreću, nisu mogli da spreče da se celo delo, polako, knjiga za knjigom, ipak ne pojavi, kod različitih izdavača.²

Ako Dostojevski i danas sporo privlači čitaoce i među specijalnom elitom, ako odbija ne samo široku, polukulturnu, poluozbiljnu, poludobronamernu publiku, koju, istina ništa više ne privlače drame Ibzena, ali koja ume da oseti „Anu Karenjinu”, ili čak i „Rat i mir”, ako još uvek ne privlači onu drugu, manje blagonaklonu publiku koja gubi dah pred „Zaratustom”, bilo bi prilično neozbiljno smatrati gospodina de Vogijea odgovornim za to. Za to nalazim dosta suptilne razloge koje će nam uglavnom analiza piščeve prepiske dozvoliti da shvatimo. Takođe mi nimalo nije namera da govorim o celokupnom delu Dostojevskog, nego jednostavno o ovoj poslednjoj knjizi koja se februara 1908. pojavila u *Mercure de France*.

7

1 Jedna verzija „Braće Karamazovih”, za koju kažu da je kompletna, data je 1906, brigom Bjenstoka, Šarpontjeovoj štampariji.

2 Spisak citiranih dela Dostojevskog na srpskom jeziku nalazi se na kraju knjige. Sve fusnote su autorove.

DOSTOJEVSKI U PREPISCI
(1908)

I

Očekujemo da nađemo boga, a stignemo do čoveka – bolesnog, siromašnog, u mukama i posebno lišenog elokvencije, onog naročitog pseudokvaliteta koji je toliko zamerao Francuzima. Da bih govorio o knjizi do te mere ogoljenoj, nastojaću da se oslobodim svake druge brige, sem da budem pošten. Ako ima takvih koji ovde očekuju da nađu umetnost, književnost i malo duhovne zabave, odmah da im kažem da će bolje učiniti da odustanu od ove knjige.

8 Njegova pisma su često konfuzna, nespretna, nekorektna, i mi smo zahvalni gospodinu Bjenstoku koji, ne vodeći računa o lažnoj eleganciji, nije pokušao da doteruje ovu tako karakterističnu nespretnost.

Da, prvi susret sa Dostojevskim odbija. Njegova nemačka biografinja Hofman sugerise da je izbor pisama ruskih izdavača mogao biti bolji³, ali uopšte nisam ubeđen da bi njihov ton zbog toga bio bolji. Takva kakva je, knjiga je teška i zagušljiva, i to ne zbog broja pisama, nego zbog enormne nesređenosti svakog od njih. Može biti da još nismo imali primere tako loše pisanih pisama nekog književnika, pod čim podrazumevam – sa tako malo doterivanja. On,

3, „Može nam se učiniti”, kaže on, „naročito kad bacimo pogled na intimnu prepisku Dostojevskog, da su Ana Grigorijevna, udovica pesnikova, i Andrej Dostojevski, mladi brat pesnikov, loše savetovani o izboru pisama za javnost, i da su mogli, izbegavši indiskreciju, korisno zameniti nekoliko pisama koja govore samo o pitanju novca, sa nekoliko intimnijih pisama. Postoji ništa manje nego 464 pisma njegovoj drugoj ženi, Ani Grigorijevnoj, od kojih još nijedno nije predato javnosti.”

tako vešt kad govori „u ime drugog“, zbunjen je kad treba da govori u sopstveno ime, kao da ideje pod njegovu pero ne dolaze sukcesivno nego simultano ili da, slično „granatom bremenu“, o kojem govori Renan, ne može da ih osvetli bez skidanja sopstvene kože i bez doticanja svega usput. Otuda taj zbunjen rast koji će poslužiti moćnoj kompleksnosti njegovih romana, kada njome ovlada. On, tako strog, tako surov pri radu, koji ispravlja, uništava, neumorno iznova počinje, svaku svoju priču, stranicu za stranicom, sve dok svakoj ne da duboku dušu koju on ima – ovde piše kako može, najbrže moguće, bez sumnje ništa ne precrtava, stalno se ponavlja, bez kraja i konca. I ništa bolje ne omogućuje da se odmeri razdaljina između dela i tvorca koji je to delo stvorio. Inspiracija! O, laskava romantičarska izmišljotina! Lake muze, gde ste? Pisanje je „dugo strpljenje“ – ako je ikada skromna Bifonova reč imala opravdanje, onda je to ovde, u slučaju ovog pisca.

Ali kakva je li je to, prijatelju moj, teorija da slika treba da bude stvorena odjednom? Kad si došao do tog uverenja? Veruj mi da je za sve potreban ogroman trud. Veruj mi da laka, divna Puškinova pesma od nekoliko stihova izgleda kao da je napisana u jednom dahu samo zato što ju je Puškin lepio i prerađivao. To su činjenice. Gogolj je sedam godina pisao „Mrtve duše“. Sve što je napisano odjednom nije bilo zrelo. U Šekspirovim rukopisima nije bilo brisanja i dopisivanja. Otud kod njega tako mnogo monstruoznih i neukusnih stvari, a da je na tome još poradio – bilo bi bolje.

Eto, takav je ton čitave prepiske. Najbolji deo svog vremena i svojih duševnih stanja Dostojevski poklanja radu. Nijedno od ovih pisama nije pisano iz zadovoljstva. On se stalno vraća na svoju „neizrecivu, nezamislivu odvratnost“ prema pisanju pisama. „Pisma su glupa, u njima je nemoguće biti potpuno iskren.“

I još bolje:

Opisao sam Vam sve i sad vidim da ne samo što nisam iskazao nego čak ni predstavu nisam stvorio o onome što je najglavnije – o mom duhovnom, osećajnom životu. I tako će uvek biti sve dok se dopisujemo. Ja ne umem da pišem pisma o sebi, ne umem da pišem odmereno.

Na drugom mestu izjavljuje:

U pismu čovek nikada ništa ne može da kaže. I zbog toga ja ne mogu da podnesem madam de Sevinje. Ona je suviše lepo pisala pisma.

Ili još, šaljivo:

Ako odem u pakao, verovatno ću za svoje grehe biti osuđen da pišem tuce pisama dnevno.

10 I to je, verujem, jedina šala koja se može naći u ovoj mračnoj knjizi. Pisaće, dakle, samo iz najteže nužde. Svako njegovo pismo (sem ako ipak izuzmemo ona iz poslednjih deset godina njegovog života, koja su u sasvim drugom tonu i na koja ću se kasnije vratiti), svako njegovo pismo je krik: on više ništa nema, on je na kraju snaga, on zahteva. Šta kažem: krik... to je beskrajno i monotono cviljenje u nevolji. On zahteva bez veštine, bez ponosa, bez ironije, on zahteva, a ne ume da zahteva. On oplakuje, on vrši pritisak, ponavlja svoj zahtev, insistira, potanko objašnjava svoje potrebe... On me podseća na onog anđela koji, kao što nam kazuju „Fioreti” svetog Franje, prerušen u putnika-lutalicu, stiže u Val de Spolete i zalupa na vrata osnovanog bratstva. Lupao je tako žustro, priča se, tako dugo, tako snažno da su se braća ozlojedila i da mu je brat Maseo (mesje de Vogije, pretpostavljam), koji mu je najzad otvorio vrata, rekao: „Ta, otkuda stižeš kad lu-

paš sa tako malo pristojnosti?!" A pošto ga je anđeo zapitao kako to treba da lupa, Maseo je odgovorio: „Tri puta lupneš sa prekidima, zatim staneš i čekaš. Treba da ostaviš vremena onom koji dolazi da otvori vrata, da očita molitvu. Ako se za to vreme niko ne pojavi, lupaj ponovo.” „Ali, meni se strašno žuri”, započe anđeo...

Dostojevski piše:

U takvoj sam nevolji da sam, eto, spreman da se obesim. Niti mogu da platim svoje dugove, niti da otputujem zbog nedostatka novca i potpuno sam očajan. Šta će se sa mnom dogoditi do kraja godine? Ne znam. Glava mi puca. Nemam više od koga da pozajmim.

„Shvatate li šta to znači: nemati kuda otići?” rekao je jedan od njegovih junaka.

Pisao sam jednom rođaku da mi pozajmi šest stotina rubalja. Ako ih ne pošalje, izgubljen sam.

11

Prepiska mu je tako puna ovakvih i sličnih žalbi, da uzimam sasvim proizvoljno... Ponekad je to insistiranje koje se naivno vraća svakih šest meseci:

Ovako novac može biti samo jednom u životu potreban.

U poslednjim godinama, kao pijan od one poniznosti kojom je umeo da nadahne svoje junake, od one čudne ruske poniznosti koja isto tako može biti i hrišćanska, ali koja se, tvrdi Hofman, nalazi na dnu svake ruske duše, čak i one kojoj nedostaje vera i koju nikada neće moći da shvati Zapadnjak, koji od ponosa pravi vrlinu.

Zašto da me odbiju, tm pre što ja ne zahtevam, već najpokornije molim.

Ali, moguće je da nas ova prepiska vara, jer nam uvek pokazuje onog koji je pisao u stanju očajanja... Ne, nije bilo tog

priliva novca koji ne bi bio apsorbovan dugovima, tako da je u pedesetoj godini mogao da napiše:

Čitavog života sam radio zbog novca i čitavog života sam stalno bio u oskudici. Sada više nego ikad.

Dugovi ili kocka, neuredan život i ta instiktivna, neodmerna velikodušnost o kojoj je njegov drug iz dvadesetih godina života rekao: „Dostojevski je jedan od onih ljudi pored kojih svi vrlo dobro žive, ali koji će lično ostati u nuždi celog svog života.”

Sa pedeset godina piše:

Ima više od tri godine kako me ovaj roman muči, ali ga ne počinjem, jer ne bih želeo da ga pišem za određeni rok, već onako kako pišu Tolstoji, Turgenjevi i Gončarovi. Neka makar jedna moja stvar bude napisana slobodno, bez roka.

12 Uzaludno je reći: „Ne razumem rad na brzinu za novac.” To pitanje novca će se stalno uplitati u njegov posao, kao i strah da neće moći da preda rad na vreme.

Strahujem da neću stići da uradim u roku, da ću zakasniti. Ne bih hteo da kvarim zbog žurbe. Istina, plan je dobro napravljen i proučen, ali žurbom se sve može pokvariti.

Iz svega toga proizilazi strašna iscrpljenost, jer on u tu tešku vernost polaže svu svoju čast: radije bi crkao od muke nego predao nesvršeno delo, tako da će pri kraju života moći da kaže:

Za sve vreme svoje književne karijere, ja sam uvek ispunjavao svoje obaveze, nisam omašio ni jedan jedini rok, štaviše – nikad nisam pisao isključivo za novac da bih se rešio preuzetih obaveza.

I malo pre toga, u istom pismu:

Nikada nisam izmišljao teme radi novca, zbog preuzete obaveze da stvar napišem do određenog roka. Uvek sam preuzimao obavezu i uzimao novac unapred kad sam u glavi već imao temu o kojoj sam zaista želeo da pišem i smatrao da treba o njoj da pišem.

Tako u jednom od svojih prvih pisama, u dvadeset i četvrtoj godini života, uzvikuje:

Ali bilo kako bilo, ja sam se zakleo da, makar mi došlo do grla, izdržim i da ne pišem po narudžbini. Narudžbina bi ugušila, uništila sve. Ja hoću da svako moje delo bude izrazito dobro.

Može se bez previše suptilnosti reći da je, uprkos svemu, održao reč. Ali, celog života će sačuvati bolno ubeđenje da je sa više vremena, slobode, mogao bolje da usmeri svoju misao:

Ono što me veoma muči je: da sam u toku jedne godine mogao da pišem roman, a zatim dva do tri meseca da ga ispravljam i prepisujem, stvar bi bila sasvim druga.

Iluzije? Može biti. Ko zna. Šta bi postigao da je imao više vremena? Šta je još tražio? Još veću jednostavnost, bez sumnje, savršeniju podređenost detalja. U takvima kakva su, u svojim najboljim delima, postigao je takav stepen preciznosti i jasnosti, gotovo u svim detaljima, da se teško može zamisliti išta bolje. Koliko truda je potrebno da se dotle stigne?

Mesta pod inspiracijom pojave se iznenadno, samo jednom, a sve ostalo je trud, vrlo mukotrpan.

Svom bratu koji mu je zamerao da ne piše dovoljno jednostavno – mislio je dovoljno brzo – i da se „ne prepušta inspiraciji”, odgovorio je, još kao mladić:

Ti očividno brkaš nadahnuće, tj. prvo trenutačno oblikovanje slike ili pokreta u duši (što se uvek i događa), sa radom. Ja, na primer, odmah zapisujem scenu onako kako je prvi put ugledam i radujem joj se; ali potom je obrađujem čitave mesece i godine... i veruj mi da da ispada mnogo bolje. Samo nek ima nadahnuća. Bez nadahnuća, naravno, ničega neće biti.

Treba li da se izvinim što toliko citiram? Ili ćete mi biti zahvalni baš zato što, koliko god je moguće, ustupam mesto Dostojevskom?

U početku, tj krajem prošle godine, gledao sam na ovu stvar sa visine, kao na nešto iznuđeno, iskonstruisano. Zatim me je obuzelo pravo nadahnuće i odjednom sam stvar zavoleo, uhvatio se za nju obema rukama i i počeo da precrtavam ono što je napisano.

14 Cele godine sam samo cepao i preinačavao... Sigurno sam bar deset puta menjao ceo plan i iznova pisao čitav prvi deo. Pre dva-tri meseca bio sam očajan. Najzad je sve odjednom došlo na mesto i više se ne može menjati.

I stalno ova opsesija:

Kada bih sada imao vremena da pišem bez žurbe (bez rokova), možda bi i ispalo nešto dobro.

Poznavao je taj strah i nezadovoljstvo sobom u vezi sa svakom knjigom:

Roman je dugačak, ima šest delova („Zločin i kazna”). Krajem novembra već je bio napisan jedan dobar deo, ali sam ga sasvim gotovog spalio. Sad mogu da kažem da mi se nije sviđao. Povukli su me nova forma i nov plan; ponovo sam počeo. Radim danonoćno, a ipak slabo napredujem.

Na drugom mestu kaže:

Radim, a ništa iz toga ne proizilazi. Samo cepam. Strašno sam obeshrabren.

I još na drugom mestu:

Radim ovde kao robijaš, uprkos lepim danima koje treba iskoristiti. Danonoćno sam na poslu.

Ponekad mu običan članak zada isto toliko muka kao i knjiga, jer strogost njegove savesti ostaje isto tako budna pred malim, kao i pred velikim stvarima:

Nisam mogao da odlažem i oklevam (pišući članak uspomena o Bjeljinskom). I preko leta sam ga pisao, ali me je tako namučio i tako mi je teško bilo da ga pišem da sam otezao do sada i uz škrgut zuba ga završio. Bilo bi mi lakše da napišem 10 tabaka romana nego ova 2! Od svega ovoga je ispalo da sam ovaj prokleti članak pisao, sve u svemu, jedno pet puta, a zatim sam opet precrtavao i napisano opet prepravljao. Njazad sam nekako napisao članak, ali je tako slab da mi se gadi.

Jer, iako je sačuvao duboko ubeđenje o vrednosti svojih ideja, ostao je nezadovoljan i visokih zahteva čak i za svoje najbolje rukopise.

Retko sam imao nešto svežije, potpunije i originalnije. Ovako mogu da govorim ne bojeći se da ću biti okrivljen zbog taštine, jer govorim samo o temi, o misli koja mi se uobličila u glavi, a ne o njenoj realizaciji. Realizacija je u božjim rukama; mogu i da pokvarim, kao što sam često činio, ali nešto u meni govori da me nadahnuće neće izneveriti.

Na jednom mestu kaže:

Ma kako bilo loše, ma kako bilo odvratno to što sam napisao ideja romana i rad koji sam mu posvetio su meni nesrećnom, meni autoru, nešto najdragocenije na svetu.